

سرمایه اجتماعی و رفتارهای زیست محیطی مسئولانه

بهمن خسروی پور^۱، آمنه سواری ممبنی^۲، حامد ایزدی^۳

^۱ استاد دانشگاه علوم کشاورزی و منابع طبیعی خوزستان.

^۲ دانشجوی دکتری رشته ترویج کشاورزی دانشگاه علوم کشاورزی و منابع طبیعی خوزستان.

^۳ دانشجوی دکتری رشته آموزش کشاورزی دانشگاه علوم کشاورزی و منابع طبیعی خوزستان.

نام نویسنده مسئول:

آمنه سواری ممبنی

چکیده

موضوع حفاظت از محیط زیست و جلوگیری از تخریب آن به عنوان یکی از مهم ترین چالش های فراروی جامعه جهانی مطرح شده و شاید اساسی ترین مشکلی که امروزه بشر با آن رو به روست بحران های زیست محیطی است. در قرن حاضر رفتار زیست محیطی مسئولانه، به منزله ی یکی از مهم ترین و تأثیرگذارترین عوامل در محیط زیست، مورد توجه بسیاری از جامعه شناسان زیست محیطی قرار گرفته است. رفتار زیست محیطی مسئولانه، رفتار مثبت و مسئولانه در برابر محیط زیست است که در آن کنشگر اگر از محیط زیست حفاظت نمی کند حداقل به آن آسیبی نمی رساند. سرمایه اجتماعی حلقه اتصال دهنده افراد در قالب نهادها، شبکه ها و تشکل های داوطلبانه می باشد و به عنوان راهبردی جهت رفتارهای زیست محیطی مسئولانه به کار گرفته شده است چرا که سرمایه اجتماعی همچون روان کننده ای، چرخه های کنش اجتماعی را راحت تر به حرکت در می آورد و شکل و نمونه ی ملموسی از یک هنجار غیررسمی است که باعث ترویج همکاری بین دو یا چند فرد می شود بر این اساس اگر این همکاری در جهت مثبت به کار گرفته شود می تواند تأثیرات مثبتی را در حل مشکلات زیست محیطی که به طور کلی همکاری جمعی را خواهان است در پی داشته باشد. بنابراین سرمایه اجتماعی، همبستگی مثبت و قوی با رفتارهای مسئولانه نسبت به محیط زیست دارد. از این رو با توجه به اهمیت سرمایه اجتماعی در حفاظت از محیط زیست این مقاله تلاش دارد ضرورت و نقش سرمایه اجتماعی در رفتارهای زیست محیطی مسئولانه را مورد بررسی و تحلیل قرار داده و راهکارهای لازم را در این راستا ارائه نماید.

واژگان کلیدی: سرمایه اجتماعی، رفتارهای زیستی محیطی مسئولانه، دیدگاه ها و مؤلفه های سرمایه اجتماعی.

مقدمه

از زمانی که بشر پا بر این کره خاکی گذارده، تعامل مداوم و پایداری بین او و جهان طبیعی برقرار بوده است اما با رشد جمعیت و دستیابی به اختراعات و کشفیات علمی جدید به موجودی غارتگر تبدیل شده که هر روزه با افزایش تقاضا از طبیعت و تخریب منابع آن همراه بوده است به گونه ای که مباحث زیست محیطی امروزه در محافل علمی و حتی سیاسی پرطرفدارترین و جدی ترین بخش هایی است که مطرح می شود [۲۴]. از این رو یکی از چالش های مهم پیش روی کشورهای جهان بحران های محیط زیستی است که نتیجه دستاوردهای علمی و فنی بشر برای بقا و تسلط بر طبیعت، دخالت و بهره وری نامعقول انسان از منابع طبیعی پیرامون خود است [۳۵]. درک پیامدهای بلند مدت موضوعات زیست محیطی و احساس خطر بزرگی که بشر امروز از به هم خوردن تعادل محیط زیست دارد انسان ها را بر آن داشته تا به چاره جویی بپردازند [۲۴] و جستجو برای راه حل های مؤثر برای مقابله با آن، به یک اولویت برای دولت ها تبدیل شده است [۴۸]. یکی از راهبردهایی که اخیراً توسط جامعه شناسان و برنامه ریزان توسعه، در بسیاری از کشورهای جهان مورد توجه قرار گرفته و توانسته است نقش مؤثری در توسعه روستاها به دنبال داشته باشد نقش سرمایه اجتماعی می باشد، اهمیت سرمایه اجتماعی سبب شده تا از یک طرف به عنوان محصول سرمایه گذاری عمده در روابط با دیگران و کاربرد آن در دسترسی متفاوت به منابع متعلق به محله، جوامع، مناطق و بخش ها یاد کنند و از طرف دیگر، از آن برای غلبه بر مشکلات اجتماعی گوناگون به کار گرفته شود [۳۱]. کارشناسان توسعه روستایی بر این باورند که کارکرد این سرمایه به اندازه سرمایه گذاری فیزیکی اهمیت دارد [۲۳]. لذا سرمایه اجتماعی به عنوان حلقه گم شده و راه حل جوامع دیده می شود که جهت حل مشکلات، اقدام دسته جمعی را پیشنهاد می دهد [۲۸]. این مفهوم بستر مناسبی برای بهره وری از سایر سرمایه ها از جمله سرمایه های انسانی، فیزیکی و راهی برای نیل به موفقیت در تمامی جنبه های زندگی افراد می باشد. سرمایه اجتماعی به عنوان مفهومی جدید در کنار انواع دیگر سرمایه ها، در سطحی برابر با آن ها دارای اهمیت است و شامل مؤلفه هایی مانند عضویت در گروه های اجتماعی، مشارکت در کارهای دست جمعی، انسجام و اعتماد اجتماعی، اطلاعات و ارتباطات می باشد [۴۳]. سرمایه اجتماعی در سراسر مبادلات و روابط اجتماعی همچون روان کننده ای، چرخه های کنش اجتماعی را راحت تر به حرکت در می آورد [۲۲]. لذا می توان اظهار داشت که سرمایه اجتماعی جهت حفاظت از محیط زیست برای دستیابی به اهداف توسعه پایدار ضروری است و در این راستا، مشارکت افراد جهت نیل هرچه سریعتر و مناسب تر به این اهداف نیز ضروری خواهد بود [۵]. در واقع سرمایه اجتماعی و محیط زیست ارتباط دوگانه با هم دارند [۴]. سرمایه اجتماعی از آن رو در مطالعات محیط زیست مهم است که شهروندان را قادر می سازد با تعامل و ارتباط با همدیگر، مسائل محیط زیست را شناسایی کرده و با روغن کاری چرخ های اجتماع باعث پیشرفت آرام همکاری ها برای حل مشکلات شوند و افراد جامعه را در مقابل یکدیگر مسئول سازند، بنابراین سرمایه اجتماعی با ایجاد اعتماد در بین مردم و عضویت مردم در نهادهای مدنی، شبکه روابط بین گروهی را تقویت می کند [۱۵]. با وجود اهمیت سرمایه اجتماعی میزان توجه و اهمیت سرمایه اجتماعی در کشورهای جهان متفاوت است. برخلاف کشورهای توسعه یافته، سرمایه اجتماعی در کشورهای جهان سوم هنوز مورد توجه قرار نگرفته است. این امر در بسیاری از کشورهای در حال توسعه از جمله ایران نیز مبهم باقی مانده است [۱۱]. لذا با توجه به اهمیت سرمایه اجتماعی به صورت یک منبع مولد مزیت و بازدهی در روابط اجتماعی که می تواند جهت تقویت هماهنگی و همکاری بین افراد یک گروه و سازمان برای تسهیل کنش های اجتماعی به کار گرفته شود و همچنین در مواقع بحرانی می تواند برای حل مشکلات به عنوان اصلی ترین منبع و اصلاح فرآیندهای موجود از آن سود جست بررسی، تحلیل و به کار گرفتن آن ضروری می باشد در همین راستا این مقاله به بررسی و اهمیت این مهم در راستای حفاظت از محیط زیست پرداخته است.

سرمایه اجتماعی

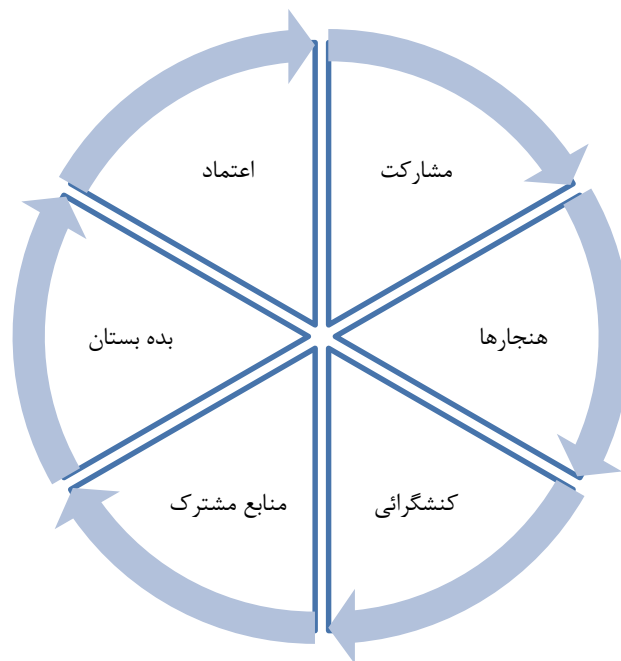
بیکر و کالتر (۲۰۰۷) پنج شکل عمده از سرمایه های فیزیکی، مالی، انسانی، طبیعی و اجتماعی را مطرح و استدلال می کنند که سرمایه اجتماعی برای تولید از هر شکل دیگری از سرمایه با ارزشتر است و به عنوان روان کننده است که می توان از طریق آن سایر اشکال دیگر سرمایه را پیش بینی کرد [۲۸]. به گونه ای که در صورت نبود سرمایه اجتماعی، سایر سرمایه ها اثربخشی خود را از دست داده و پیمودن راه های توسعه و تکامل فرهنگی و اقتصادی، ناهموار و دشوار می شود [۲۶]. اگر سرمایه انسانی آن چیزی باشد که انسان می داند (مجموع دانش، مهارت ها و تجارب)، سرمایه اجتماعی روابطی است که انسان با کسانی که می شناسد برقرار می کند، یعنی اندازه، کیفیت و گوناگونی شبکه های کسب و کار و شبکه های ارتباط شخصی که انسان در آن نقش دارد [۱۹]. به عبارت دیگر سرمایه انسانی به توانایی های افراد و سرمایه اجتماعی نیز به ارتباطات میان افراد گفته می شود [۴۵].

سرمایه اجتماعی به گونه های مختلف توسط پژوهشگران متفاوت تعریف شده است (جاکوب، ۱۹۶۱: کلمن، ۱۹۹۸: بوردو، ۱۹۸۶: پوتنام، ۱۹۹۵: کاکس، ۱۹۹۵: ول کاک، ۱۹۹۷: پورتز، ۱۹۹۸: فوکویاما، ۱۹۹۹: پاکستون، ۱۹۹۹). با جمع بندی نظرات ابراز شده می توان سرمایه اجتماعی را مجموعه ای از شبکه ها، هنجارها، ارزش ها و درکی دانست که همکاری درون گروه ها و بین گروه ها را در جهت کسب منافع

متقابل، تسهیل می کند. بنابراین سرمایه اجتماعی را می توان حاصل پدیده هایی چون اعتماد متقابل، تامل اجتماعی متقابل، گروه های اجتماعی، احساس هویت جمعی و گروهی، احساس وجود تصاویری مشترک از آینده و کار گروهی در یک سیستم اجتماعی دانست. در واقع سرمایه اجتماعی ایده ای در جامعه، شامل حالت های رسمی و غیر رسمی بهره برداری از جوامع، شبکه های تعامل شهروندان، ارزش ها، هنجارهای اجتماعی و دیگر ساختارهای اجتماعی که همه دارای اثر حیاتی در توسعه اقتصاد و تشدید تحقق اهداف فردی است [۴۲].

مارکس به مسئله همبستگی از روی اجبار و ضرورت که افراد در موقعیت های خاص در یک جامعه در آن جای می گیرند، اشاره می کند. این به آن معناست که شرایط منفی و بحرانی را به سوی استفاده از انرژی جمعی، توانایی بالقوه و جمعی، اتکا به یکدیگر و توسل به پشتیبانی یکدیگر و استفاده از پتانسیل های گروهی ترغیب می کند. این خاصیت، امروز نیز به نوعی در مفهوم سرمایه ی اجتماعی مطرح است، یعنی همان استفاده از انرژی جمعی و اتکا به پشتیبانی افراد در مناسبات جمعی به نحوی که با نتایج مثبت یا منفی افراد را گرد هم جمع می آورد. رویکرد دیگر در آرا جورج زیمل قابل بازشناسی است. ردپای این بحث زیمل را می توان در مفهوم او از «بده بستان» یا «داد و ستد» یافت. «بده بستان» هنجارها و قواعد رفتاری است که افراد برای سامان دادن به مناسبت بین فردی، مبادلات و تعاملات که برای بقای خود ضروری می دانند وضع می کنند [۱۰]. آدام اسمیت نیز پیش تر با تأکید بر اهمیت چگالی شبکه ها و انجمن های تجاری به عنوان کانال های اصلی انتقال شهرت و اعتمادپذیری هر چند در راستای منافع فردی، به شکلی بر نقش پیوند های اجتماعی صحنه گذاشته است [۲۷].

بنابراین با مروری بر تعاریف مختلف سرمایه اجتماعی مطرح شده، مفاهیم مشترکی مشاهده می شود که در نظریه پردازی سرمایه اجتماعی از آن استفاده می شود (شکل ۱).

شکل ۱. ابعاد و مفاهیم مشترک سرمایه اجتماعی

سرمایه اجتماعی یکی از اجزای ثروت ملت ها و توسعه پایدار

انسان به طور ذاتی در طول تاریخ حیات خود در تعامل و تقابل با دیگران نیازهای خود را برطرف ساخته و هر چه در طول زمان به جلو رفته، دریافته است که این روابط متقابل می تواند سبب تأمین بهتر این نیازها گردد؛ در نتیجه، این کنش های متقابل ابعاد گسترده تر و پیچیده تری پیدا کرده اند. اثرهای این کنش های متقابل تا حدی است که حذف آن ها زندگی را غیر ممکن می سازد. در این میان، دانشمندان علوم اجتماعی، با نگرشی کنجکاوانه، در جوامع به شناسایی کنش ها پرداخته اند و به مجموعه عواملی پی برده اند که به وسیله آن ها طیف وسیعی از فرایندهای اجتماعی قابل تبیین و تحلیل است و این عوامل را سرمایه ی اجتماعی نامیده اند. واژه ی سرمایه ی اجتماعی در برگرفته ی مفاهیمی چون اعتماد، همکاری، و همیاری میان اعضای یک گروه یا یک جامعه است که نظام هدفمندی را شکل می دهد و آن ها را به سوی دست یابی به هدفی هدایت می نماید [۳]. از این رو سرمایه اجتماعی به پیوندها و ارتباطات میان اعضای یک شبکه به عنوان منبعی با ارزش اشاره دارد که این ارتباطات با خلق هنجارها و اعتماد متقابل سبب تحقق اهداف می شوند، به عبارت دیگر سرمایه اجتماعی در پرتو ارتباطات متقابل، سبب نزدیکی انسان ها به یکدیگر می شود و همکاری را تسهیل می کند. بنابراین شرط لازم برای پیشرفت هر

جامعه ای به خصوص جوامع روستایی، گسترش انسجام اجتماعی، بسط مشارکت اجتماعی و از همه مهم تر، اعتماد متقابل (افراد و دولت) است [۳۰]. بررسی دقیق تر سرمایه اجتماعی، ما را به این مطلب می رساند که بدون این سرمایه، هیچ اجتماعی به هیچ سرمایه ای نمی رسد. این نگرش، کاملتر از نگرشی است که به صورت سنتی در علم اقتصاد وجود دارد، چرا که روابط میان افراد جامعه را نیز در تحلیل خود وارد می کند. غالب تحلیل های اقتصاد خرد، معطوف به بهینه یابی های فردی است و روابط میان افراد در معاملات آن جایی ندارد. روابط بین افراد، هنجارها و سنت ها به تسهیل هماهنگی و همکاری کمک می کند، که خود موجب افزایش بهره برداری می شود [۱۲]. از سرمایه اجتماعی در بسیاری از مطالعات به عنوان چالش بنیادین توسعه یاد شده است. با مطرح شدن مفهوم سرمایه اجتماعی، شیوه های برنامه ریزی نیز با رویکرد مشارکت مردمی و در چارچوب توسعه پایدار با برنامه ریزی مشارکتی، ارتباطی و تعاملی راهبردی با تاکید بر شاخص هایی همچون سنجش سرمایه اجتماعی، پایداری و انعطاف پذیری و مشارکتی بودن شکل گرفت [۴۶]. در کشورهای توسعه نیافته، فقدان سرمایه اجتماعی را حلقه مفقوده توسعه و رشد اقتصادی نام نهاده اند [۲]. سیاست هایی از دولت که برای رشد و آبادانی مناطق، جایگاه سرمایه اجتماعی را نادیده می گیرند، همیشه با مشکلات جدی مواجه بوده اند و گاه به اسم توسعه مالی، صنعتی یا کشاورزی کیفیت شبکه های اجتماعی سنتی را در هم ریخته و بازدهی بسیار پایینی از روند توسعه را شاهد بوده اند [۲۳]. اقتصاد جدید، سرمایه اجتماعی را به کار می گیرد و به هنجارهایی که از بیرون نظام اقتصادی سرچشمه گرفته و بر رفتارهای اقتصادی تأثیر می گذارد، توجه جدی نشان نمی دهد [۲].

ابعاد و شاخص های سرمایه اجتماعی

- بعد ساختاری

این بعد از سرمایه اجتماعی بیشتر ناظر بر روابط موجود و میزان و شکل این روابط است که، در واقع، نمود عینی سرمایه اجتماعی در جامعه است. باید توجه داشت در سنجش سرمایه اجتماعی معمولاً این بعد در مرکز توجه قرار دارد. این بعد از سرمایه اجتماعی شامل متغیرهای زیر است:

الف: پیوندهای موجود در شبکه، شامل: وسعت و شدت ارتباطات موجود در شبکه

ب: شکل و ترکیب شبکه، شامل: سلسله مراتب شبکه، میزان ارتباط پذیری و تراکم شبکه

ج: تناسب سازمانی، مثلاً: تا چه اندازه شبکه ایجاد شده برای یک هدف خاص، ممکن است برای اهداف دیگر نیز استفاده شود [۳].

- بعد شناختی

این بعد بیشتر متناظر با اشتراکاتی است که کنشگران اجتماعی از طریق آن ها با یکدیگر ارتباط برقرار می کنند. این بعد را می توان زبان مشترک ناشی از شناخت متقابل نیز نام نهاد که شامل ارزش ها، باورها، نگرش ها و پنداشت های اجتماعی است؛ پنداشت هایی که زمینه را برای تعاون و همکاری اجتماعی فراهم می سازند و شامل دو دسته کلی اند:

الف) زبان و علائم مشترک، شامل اشتراکاتی که به سبب موقعیت مکانی، قومی، نژادی و از این قبیل حاصل می شوند

ب) روایت های مشترک مانند اشتراکات فرهنگی، عرف های جاری در جامعه و ... [۳].

این بعد که محور آن، شناخت (یعنی فعالیت های ذهنی، عقلی و اندیشه ای) است، با استفاده از زبان مشترک، بینش مشترکی از اهداف و ارزش ها را برای اعضای شبکه فراهم می کند و مقدمه فعالیت بهینه آنان در نظام اجتماعی را فراهم می نماید [۲۵].

- بعد ارتباطی

این بعد ناظر بر متغیرهایی است که بدون وجود آن ها کنشگران اجتماعی با یکدیگر ارتباط متقابل برقرار نمی کنند. در واقع، این متغیرها شرط لازمی بر ای برقراری کنش اجتماعی و در نتیجه کسب سرمایه اجتماعی برای کنشگر است [۳]. این بعد، شامل مؤلفه هایی چون: اعتماد، هنجارها، تعهدات، روابط متقابل و تعیین هویت مشترک است [۲۵].

اهمیت و ضرورت حفاظت از محیط زیست

محیط زیست، به عنوان بستر زندگی، تأمین کننده نیازهای انسان و همچنین، عاملی برای تداوم زندگی وی می باشد. بنابراین، محیط زیست به خودی خود برای انسان ارزش دارد. البته، محیط زیست برای موجودات دیگر نیز دارای اهمیت است، چرا که ادامه زندگی آن ها نیز به یک محیط زیست مناسب بستگی دارد. در حقیقت، شبکه روابط پیچیده بین موجودات، تضمین کننده ی زندگی موجودات و همچنین، پایداری محیط زیست است. بنابراین، حفظ این روابط یک ارزش محسوب می شود [۳۲]. تهدیدات زیست محیطی پیش روی هر کسی که روی کره ی زمین، زندگی می کند قرار می گیرد، چرا که مسائل زیست محیطی مرز سیاسی نمی شناسد و مرزهای ملی را در می نوردد؛ به گونه ای که در سطح کلان با کشورها و نظام بین الملل و در سطح خرد با امور روزمره پیوند خورده است. این حقیقت پرتوهای پر فروغ تری

به این واقعیت می‌تاباند که وابستگی‌های متقابل و تازه‌ای بین همه‌ی نظام‌های جهانی پدید آمده است. ژرفای وابستگی‌ها بدان حد رسیده است که تأثیرات دوربرد فعالیت‌های شخصی مسائل سیاره‌ای را عملاً به درون خانه‌های ما کشانده است. به طوری که دست و پنجه نرم کردن با خطرهای متصور از آسیب دیدگی نظام زیست محیطی کره‌ی زمین به واکنش‌هایی جهانی و منتظم در سطوحی فراتر از کنش انفرادی وابسته است. از سوی دیگر، چنین خطرهایی به طور مؤثر رفع نخواهد شد مگر آن که واکنش‌ها و انطباق‌پذیری‌های جدی از طرف هریک از افراد جامعه بشری نشان داده شود. چرا که هیچ کس نمی‌تواند ادعا کند که پیدایش چنین آسیب‌های مخربی نتیجه برخی از فعل و انفعالات طبیعی و مستقل از اراده انسان است. اشتباهاتی که در افکار، نگرش و رفتارهای انسان در نتیجه فعالیت‌هایش روی کره زمین به وجود آمده، یکی از علل اصلی خساراتی است که محیط زیست متحمل گردیده است [۱۳]. از این رو تمامی جوامع بشری مجبور به پرداختن به حفاظت از محیط زیست می‌باشند، زیرا محیط نه تنها منابع ضروری حیات آن‌ها را تامین کرده، بلکه کانون ستیز و تهدید نیز بوده است [۳۹]. از این رو حفظ محیط زیست، پاسخ به یکی از نیازهای امروز جامعه برای نگهداری بیش‌تر از محیط زیست و رعایت حقوق عمومی است و تخریب آن معلول نابرابری‌های اجتماعی و استفاده‌های غلط از طبیعت و یکی از عوامل تضییع حقوق انسان‌هاست.

رفتارهای زیست محیطی مسئولانه

مسائل و مشکلات زیست محیطی یکی از مهمترین نگرانی و دل‌مشغولی‌های انسان هزاره‌ی سوم است که البته بسیاری از این مسائل ناشی از رفتارهای نامناسب زیست محیطی خود انسان‌هاست. به نحوی که گفته می‌شود این رفتارهای نامناسب به طور چشمگیری در چالش‌های زیست محیطی جهانی نقش دارند [۳۷]. دلیل این امر به رشد آگاهی‌های افراد جامعه در زمینه اثرات مخرب فعالیت‌های انسانی بر محیط زیست برمی‌گردد. اجماع کلی بر آن است که رشد جمعیت، استفاده از تکنولوژی‌های مخرب و مقررات اقتصادی، سیاسی و اجتماعی نامناسب در حال نابودی محیط زیست هستند. بنابراین، همه بر این عقیده‌اند که حفاظت از منابع طبیعی و محیط زیست باید در صدر امور قرار گیرد [۳۳]. در طول چند دهه گذشته، ارتباط بین انسان و طبیعت به عنوان یک موضوع مهم مورد توجه قرار گرفته است، زیرا به نظر می‌رسد منابع طبیعی سریع‌تر از زمانی که برای بازیابی لازم دارند، توسط انسان‌ها مصرف و تخریب می‌شوند [۳۸]. در واقع بسیاری از مسائل و مشکلات زیست محیطی مسائل ناشی از رفتارهای نامناسب زیست محیطی خود انسان‌هاست [۳۷].

امروزه رفتارهای زیست محیطی انسان، به عنوان یکی از مهم‌ترین و تاثیرگذارترین عوامل مؤثر بر محیط زیست، مورد توجه بسیاری از پژوهشگران و محیط‌گرایان قرار گرفته است [۱۵]. رفتار زیست محیطی بدین معناست که فرد خود را پای بند محیط زیست احساس کند و در زندگی روزمره نیز رفتاری زیست محیطی داشته باشد. در کل رفتار زیست محیطی را می‌توان رفتاری دانست که آسیب‌های محیط زیست را به کمترین حد برساند و باعث بالا بردن منافع و مزایای محیط زیست شود [۴۷]. در واقع رفتارهای زیست محیطی مجموعه‌ای از کنش‌های مربوط به محیط زیست در طیفی وسیع شامل احساسات، تمایلات و آمادگی‌های خاص برای رفتار با محیط زیست است. افراد هر جامعه برحسب اوضاع و مقتضیات خاص اجتماعی و فرهنگی برخورد متفاوتی با محیط زیست دارند. این برخوردها ممکن است کاملاً منفی و علیه محیط زیست یا برعکس کاملاً مثبت و به سود آن باشد [۱۵]. بنابراین انسان‌ها می‌بایست روابطشان با طبیعت و اقتصاد را مورد بازبینی قرار داده و برای محیط زیست به عنوان یکی از مهمترین نیازهای مردم ارزش قائل شوند. این تحولات باعث تغییر مداوم ارزش‌ها در جامعه می‌شود و ارزش‌های مطلق جامعه مصرفی زیر سؤال رفته و سبک زندگی جدیدی بروز می‌کند که نگرش‌های حفاظتی و پایداری بلندمدت نسبت به محیط زیست را در خود جای خواهد داد [۳۹]. به عبارتی آن‌ها می‌توانند با رفتارهای درست خود موجب حفظ و نگهداری منابع طبیعی نه تنها برای نسل حاضر، بلکه برای نسل‌های بعد شوند [۴۰]. همچنین انسان‌ها می‌باید متقاعد شوند که محیط زیست طبیعی نه فقط به دلیل منافع انسان بلکه، به دلیل ماهیت ذاتی خویش از ارزش برخوردار است و باید مورد احترام قرار گیرد [۱۴]. بنابراین می‌توان اظهار کرد طرز تلقی و نگرش‌آحاد جامعه نسبت به حفاظت از محیط زیست، بر نوع رفتار آن‌ها با محیط زیست تأثیر می‌گذارد. این که آنان چه درکی از رابطه خود با محیط زیست دارند و چگونه برای آن ارزش قائلند، در نهایت، سازنده محیط زیستی است که آنان در آن پرورش یافته و با سایر مخلوقات تعامل می‌کنند.

مؤلفه‌های سرمایه اجتماعی و رفتارهای زیست محیطی مسئولانه

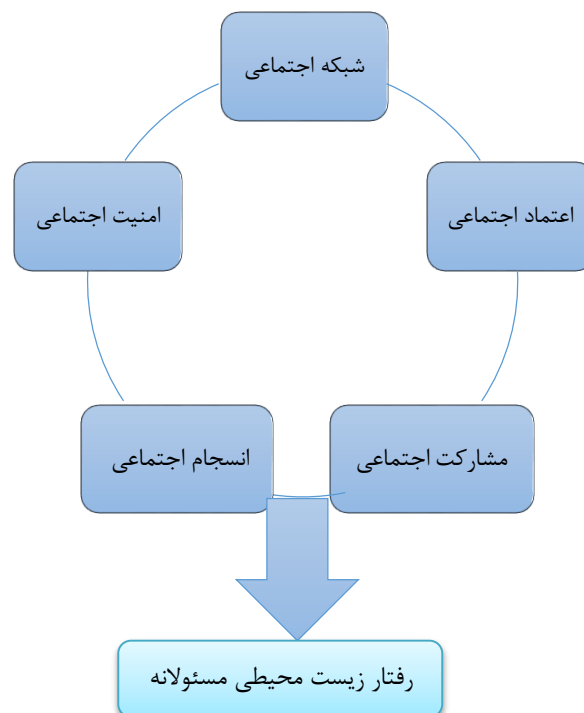
شبکه‌های اجتماعی از روابط اجتماعی و پیوند افراد موجود در سازمان و جامعه ایجاد می‌شود. این افراد با تبادل اطلاعات و همکاری در حل مشکلات از روابط دو جانبه بهره‌مند می‌شوند [۴۵]. شبکه‌های اجتماعی منابع دیگری را مانند اعتماد، اطلاعات، هنجارها و ارزش‌های اجتماعی که تسهیل‌کننده طرفداری از محیط زیست است، ارائه می‌کند. نگرانی زیست محیطی به جریان اطلاعات بستگی دارد و اعتماد به منابع اطلاعاتی مختلف، یکی از شاخص‌های مهم آگاهی از رفتارهای مسئولانه زیست محیطی است. گروه‌های زیست محیطی، سازمان

های دولتی، رسانه ها و برنامه های دانشگاهی ارائه دهنده اطلاعات در مورد محیط زیست هستند و این اطلاعات اغلب مخاطبان مختلفی را هدف قرار می دهند. شهروندان اگر به منبع ارائه دهنده اعتماد داشته باشند اطلاعات لازم را در مورد مسائل زیست محیطی و رفتارهای مسؤولانه زیست محیطی را دریافت خواهند کرد [۱۳]. بنابراین این را می توان استدلال کرد که سرمایه اجتماعی باعث افزایش رفاه افراد و جوامع به دلیل اعتماد شبکه ها و حمایت های اجتماعی و همچنین تسهیل فعالیت های مردم می شود و زمانی که مردم با هم در ارتباط هستند و به یکدیگر اعتماد دارند، تعامل اجتماعی ساده تر ساخته شده و جریان اطلاعات بهبود می یابد [۴۲].

مشارکت اجتماعی از رشد توانایی اساسی بشر از جمله شأن و منزلت انسانی و مسؤول ساختن بشر در باروری نیروی تصمیم گیری می باشد که یکی از مهمترین شاخص های تشکیل دهنده ی سرمایه ی اجتماعی به شمار می رود و دربردارنده ی هر نوع مشارکتی می باشد که هم برای فرد رضایت به بار می آورد و هم عامل شکل دهی به روابط اجتماعی و سازندگی شبکه حمایتی بالقوه است [۷]. پاتنام بر تاکید بر روی هنجارهای مشارکت مدنی مطرح می کند که این منابع (شبکه ها، هنجارها و اعتماد) در جوامع مدنی خصلت خود تقویت کننده دارند و باعث ارتقاء همکاری، مشارکت مدنی، اعتماد متقابل و رفاه اجتماعی می گردند [۶]. مؤثرترین راه کار در حوزه حفاظت از محیط زیست، مشارکت مردم است؛ در سال های اخیر حساسیت مردم به محیط زیست افزایش یافته به طوری که امروزه، مردم دولت را برای حفظ محیط زیست ترغیب می کنند، مشارکت مردمی حلقه مفقوده حفاظت از محیط زیست می باشد از این روکلید موفقیت در همه فعالیت های ملی و بین المللی در رسیدن به اهداف تعریف شده در حوزه مدیریت حفاظت محیط زیست، مشارکت مردم است

انسجام اجتماعی بر میزان مشارکت تأثیر دارد. انسجام اجتماعی را نمی توان با اقدام از بالا به پایین دولت یا با توسل به سنت تضمین کرد. بنابراین انسان ناچار است زندگی خود را در محیط روستا به شیوه های فعالتر از آنچه در نسل های پیشین درست بوده، بسازد و باید برای پیامدهای آنچه انجام می دهد و عادت های سبک زندگی ای که برگزیده شده است، فعالانه تر مسؤولیت پذیر باشد [۲۱]. بنابراین شرط لازم برای پیشرفت هر جامعه ای گسترش انسجام اجتماعی، بسط مشارکت اجتماعی می باشد.

امنیت اجتماعی آرامش و آسودگی خاطری است که هر جامعه موظف است برای اعضای خود فراهم نماید. به طور کلی در رویکرد سنتی، امنیت اجتماعی به بقای اعضای جامعه توجه دارد و آن دسته از عوامل فیزیکی، مادی که بقای جامعه را تهدید می کند. به عنوان تهدیدی برای امنیت اجتماعی تلقی شده از طریق اعمال زور و قدرت در جهت مقابله با آن اقدام می شود. در رویکرد مدرن، امنیت اجتماعی به نوعی بقای اعضای جامعه توجه دارد و عوامل معنوی، فرهنگی که موجب آسیب پذیری شیوه های گوناگون زندگی می شود به منزله تهدید اجتماعی خواهند بود [۷]. نتایج تحقیق خوش فر و همکاران نشان داد، سرمایه اجتماعی، همبستگی مثبت و قوی با رفتارهای مسؤولانه نسبت به محیط زیست دارد. این رابطه قوی بین میزان سرمایه ی اجتماعی افراد (اعتماد نهادی، اعتماد عمومی، مشارکت اجتماعی، امنیت اجتماعی و عضویت مدنی) با رفتارهای مسؤولانه آنان نسبت به محیط زیست حاکی از این است که هنجارهای اعتماد و مشارکت و همچنین احساس امنیت بر کنش اجتماعی افراد نسبت به محیط طبیعی پیرامون خود تأثیر به سزایی دارند [۹].

دیدگاه‌ها درباره سرمایه اجتماعی

- دیدگاه اجتماع گرایی

در دیدگاه اجتماع گرایی، سرمایه‌ی اجتماعی با سازمان‌های محلی چون باشگاه‌ها، انجمن‌ها و گروه‌های مدنی برابر انگاشته می‌شود [۳]. اجتماع گرایان، که نگاهشان به تعداد و فشردگی این گروه‌ها در اجتماع معطوف است عقیده دارند که سرمایه اجتماعی ذاتا خیر است و هر چه میزان آن در جامعه بیشتر باشد، برای توسعه بهتر است و وجود آن در جامعه همواره تأثیر مثبت برای رفاه اجتماعی و اقتصادی دارد [۸].

- دیدگاه شبکه‌ای

در این دیدگاه، سعی می‌شود هر دو جنبه‌ی مثبت و منفی سرمایه‌ی اجتماعی در نظر گرفته شود؛ بر این اساس نه هر میزان از سرمایه اجتماعی و نه وجود آن در هر کجا، نمی‌تواند مفید باشد [۸]. همچنین بر اهمیت پیوندهای عمودی و افقی بین مردم و روابط درونی و فی مابین این قبیل هویت‌های سازمانی، به عنوان گروه‌ها و بنگاه‌ها، تأکید شود. در این الگو، پیوندهای نیرومند درون اجتماعی به خانواده‌ها و اجتماعات حس هویت و مقصد مشترک می‌دهد، ولی پیوندهای قوی افقی، بدون پیوندهای ضعیف اجتماعی، از قبیل پیوندهایی که شکاف‌های گوناگون اجتماعی مبتنی بر دین، طبقه، قومیت، جنسیت و شئون که موقعیت اجتماعی و اقتصادی را می‌نورند، ممکن است مبنایی برای پی جویی منافع فرقه‌ای در آیند [۳].

- دیدگاه نهادی

این دیدگاه مدعی است که سرزندگی شبکه‌های اجتماعی عمدتاً محصول محیط سیاسی، قانونی و نهادی است. استدلال طرفداران این رویکرد آن است که خود ظرفیت گروه‌ها، برای عمل کردن به خاطر نفع جمعی، به کیفیت نهادهای رسمی‌ای وابسته است که تحت تأثیر آن قرار دارند [۳]. نقاط ضعف دیدگاه نهادی که عملاً تأثیر سرمایه اجتماعی چه به صورت منفی و چه به صورت مثبت در روند توسعه نادیده گرفته بود و فقط توسعه را عامل ارتقاء و تولید سرمایه اجتماعی می‌دید [۸].

- دیدگاه همیاری

این دیدگاه می‌کوشد آثار قوی دو دیدگاه شبکه‌ای و نهادی را در هم ادغام کند. مؤثرترین بخش پژوهش‌های طرفداران دیدگاه همیاری در یکی از ویژه‌نامه‌های توسعه بانک جهانی به ثبت رسیده است. از این مطالعات سه نتیجه‌ی کلی حاصل شد: اولاً، دولت‌ها و جوامع هیچ کدام به طور ذاتی خوب یا بد نیستند. تأثیری که دولت‌ها، شرکت‌ها و گروه‌های مدنی بر تحقق اهداف جمعی می‌گذارند متغیر است؛ ثانیاً، دولت‌ها، بنگاه‌ها و اجتماعات به تنهایی منابع لازم را برای ترویج توسعه‌ی گسترده و پایدار ندارند و لازم است هم درون و هم در ورای این بخش‌ها عوامل مکمل مشارکت شکل بگیرند؛ و در نهایت این که در بین این بخش‌های مختلف نقش دولت در تسهیل نتایج مثبت توسعه‌ای از همه مهم‌تر و مسئله‌دارتر است [۳].

نقش سرمایه اجتماعی در رفتارهای زیست محیطی مسئولانه

بقای بشر بر روی این کره خاکی، بستگی کامل به حفاظت از محیط زیست دارد و این حقیقتی غیر قابل انکار است. لکن ضرورت این محافظت نباید دغدغه‌ی یک یا چند کشور تلقی شود، زیرا علی‌رغم آن که کشورها به وسیله مرزها از همدیگر جدا می‌شوند اما محیط زیست مرز نمی‌شناسد تا در آن محصور شده و آثار تخریب آن از کشوری به سایر کشورها سرایت نکند. فاجعه‌های زیست محیطی که هر از گاهی در گوشه و کنار جهان رخ می‌دهد، اغلب حاصل فعالیت‌هایی است که بشر به ویژه از یکصد سال قبل در راه رسیدن به توسعه و رفاه و در طی فرآیند صنعتی شدن انجام داده و باعث تخریب محیط زیست شده است [۱]. از این رو می‌توان چنین اظهار کرد که تخریب منابع طبیعی برآیندی از عوامل طبیعی و انسانی می‌باشد که عوامل انسانی در آن نقش بارزتری ایفا می‌کنند [۴۴]. در قرن حاضر، رفتارهای زیست محیطی انسان، به عنوان یکی از مهمترین و تأثیرگذارترین عوامل بر محیط زیست مورد توجه بسیاری از جامعه‌شناسان محیط زیستی قرار گرفته است [۱۳]. رفتار مسئولانه محیط زیستی که به معنای هر آن چه می‌باشد که افراد به صورت رفتارها و اعمال خود برای مشارکت در رفاه محیط زیستی بروز می‌دهد [۳۶]. به عبارتی رفتار زیست محیطی، رفتار مثبت و مسئولانه در برابر محیط زیست است که در آن کنشگر اگر از محیط زیست حفاظت نمی‌کند حداقل به آن آسیبی نمی‌رساند [۱۸]. به اعتقاد صاحب نظران، رفتار مسئولانه محیط زیستی می‌تواند از طریق کمک به حل مسائل و مشکلات محیط زیستی اثر مثبت بر محیط زیست بگذارد [۲۹].

تاکنون راهبردهای بسیاری برای حفاظت از منابع طبیعی ارائه شده است. این راهبردها، دامنه وسیعی از رهیافت‌ها برای جلوگیری از تخریب منابع طبیعی و محیط زیست را شامل می‌شوند. اما چیزی که تاکنون در بین آن‌ها مشترک بوده است این است که تقریباً ناموفق بوده‌اند و نتوانسته‌اند انتظارات مورد نظر را برآورده سازند [۳۴]. استفاده رو به گسترش از واژه سرمایه اجتماعی و بحث در مورد آن در

قلمروهای مختلف علوم اجتماعی، اقتصاد و علوم سیاسی، بحث‌های توسعه پایدار و طراحی نظام‌های مربوط به تدوین شاخص‌های اجتماعی توسط سازمان‌های تخصصی جهانی طی سال‌های اخیر، حاکی از پذیرش نقش اجتناب‌ناپذیر این نوع سرمایه و لزوم بررسی آن به منظور افزایش کیفیت زندگی، رفاه اجتماعی و تحقق توسعه پایدار در جوامع مختلف است.

به اعتقاد برخی از صاحب‌نظران نیز سرمایه‌ی اجتماعی، شکل و نمونه‌ی ملموسی از یک هنجار غیررسمی است که باعث ترویج همکاری بین دو یا چند فرد می‌شود بر این اساس اگر این همکاری در جهت مثبت به کار گرفته شود می‌تواند تأثیرات مثبتی را در حل مشکلات زیست‌محیطی که به طور کلی همکاری جمعی را خواهان است در پی داشته باشد [۱۷]. در واقع مشکلات زیست‌محیطی ناشی از مشکلات عمل جمعی هستند از این منظر برای حفاظت از محیط زیست نیاز به اقدام جمعی است [۱۳]. سرمایه اجتماعی، همبستگی مثبت و قوی با رفتارهای مسئولانه نسبت به محیط زیست دارد. این رابطه قوی بین سرمایه اجتماعی افراد (اعتماد نهادی، اعتماد عمومی، مشارکت اجتماعی، امنیت اجتماعی و عضویت مدنی) با رفتارهای مسئولانه آنان نسبت به محیط زیست حاکی از این است که هنجارهای اعتماد و مشارکت و همچنین احساس امنیت بر کنش اجتماعی افراد نسبت به محیط طبیعی پیرامون خود تأثیر به‌سزایی دارد [۹].

این تصور وجود دارد که سطوح بالای سرمایه‌ی اجتماعی، به چهار شیوه مناسب برای تولید پایداری زیست‌محیطی اهمیت دارند: (۱) مزایای سرمایه‌ی اجتماعی با توزیع و بسیج منابع و اطلاعات که با شبکه‌های اجتماعی اجرایی است (۲) شبکه‌های اجتماعی، هنجارهای مشترک را با ضمانت‌های اجرایی مثبت و منفی ای به اجرا می‌گذارند که به ایجاد همکاری فعالانه تر در تلاش مشترک منجر می‌شوند

(۳) تصور می‌شود اعتماد اجتماعی ریسک همکاری را کمتر می‌کند، از این رو تجارت و تعامل اجتماعی، هزینه کمتری تحمیل می‌

کنند

(۴) و در نهایت، تصور می‌شود سرمایه‌ی اجتماعی، شهروندان مفیدتر و با تفکر مدنی ایجاد می‌کند [۲۰].

نتیجه گیری و پیشنهادها

توسعه بی رویه فعالیت های اقتصادی انسان از یک سو و اتکای بی واسطه و وابستگی معیشتی قشر کثیری از جمعیت رو به رشد جهان به طبیعت از سوی دیگر، روز به روز از تنوع طبیعی اکوسیستم ها و زیست گاه ها می کاهد و محدودیت های بیشتری را برای زندگی و بقای حیات وحش فراهم می کند. با توجه به محدودیت منابع مالی و اقتصادی و در نتیجه عدم امکان حفاظت از این منابع در سطح گسترده، اجرای طرح ها و برنامه های حفاظت از محیط زیست ضروری شد. در قرن حاضر، رفتارهای زیست محیطی انسان، به عنوان یکی از مهمترین و تأثیرگذارترین عوامل بر محیط زیست مورد توجه بسیاری از جامعه شناسان محیط زیستی قرار گرفته است. رفتارهای زیست محیطی ضمن این که بر بیشتر مسائل و تهدیدات زیست محیطی تأثیر می گذارند خود نیز از عواملی تأثیر می پذیرند. ایده اساسی اصطلاح سرمایه اجتماعی در ارزشمند و مثبت قلمداد کردن تعاملات اجتماعی می باشد و از روابط اجتماعی و پیوند افراد موجود در سازمان و جامعه ایجاد می شود. این افراد با تبادل اطلاعات و همکاری در حل مشکلات از روابط دو جانبه بهره مند می شوند به طور کلی می توان گفت که سرمایه اجتماعی یک ظرفیت، جوهر اجتماعی یا هنجاری غیر رسمی است که همکاری میان افراد و نهادهای یک جامعه را ارتقا می بخشد. از این رو مسائل محیط زیست در هر سطحی که باشد باید در بهترین وجه با مشارکت مردم و اهالی ذی نفع بررسی و کنترل شود. در سطح ملی مردم باید به اطلاعات مناسبی درباره محیط زیست شان و اقدامات مسئولان در رسیدگی به آن دسترسی داشته باشند. دولت ها باید آگاهی عمومی را تسهیل و تشویق، با اطلاع رسانی فراگیر از مشارکت هرچه بیش تر مردم، حمایت و آن را تقویت کنند. مردم باید عموماً به نشریات حقوقی و نهادی درباره مسائل محیط زیست و اعمال و اجرا آنان دسترسی مؤثر داشته باشند لذا در همین راستا پیشنهادهای زیر ارائه می گردد:

- گسترش سطح آگاهی، دانش و بینش زیست محیطی جامعه و تقویت فرهنگ و معارف دینی مشارکت و مسئولیت پذیری اجتماعی برای حفاظت از محیط زیست در تمام سطوح و اقشار جامعه
- آموزش های زیست محیطی در مقاطع تحصیلی مختلف می تواند نقش مهمی در بسیج افکار عمومی و آمادگی آن ها جهت حفاظت از محیط زیست بازی کند چرا که آگاهی افراد نسبت به حقوق نسل های فعلی و آینده موجب افزایش حس امانتداری و مسئولیت پذیری آن ها در قبال ایجاد محیط زیست بهتر می شود.
- باید فرهنگ رفتار با محیط زیست ارتقا یابد و این موضوع باید جزو وظایف همه آحاد مردم باشد و همه در این باره احساس مسئولیت کنند لذا می توان با برگزاری دوره های آموزشی ترویجی در این راستا این حس مسئولیت پذیری و فرهنگ را تا حدودی ارتقا داد.
- حمایت و تشویق سازمان های غیر دولتی و انجمن های دوستداران حفاظت از محیط زیست
- بایستی شرایطی فراهم شود تا همه زنان و مردان هم صدا و ید واحد در تصمیم سازی و تصمیم گیری های محیط زیست نقش به سزایی داشته باشند.
- تلاش برای ایجاد و تقویت نهادهای منطقه ای برای مقابله با آلودگی های زیست محیطی

منابع و مراجع

- [۱] [ارشدی، م. (۱۳۸۳). نقش قوه قضائیه هند در حفاظت از محیط زیست، فصلنامه مدرس علوم انسانی، دوره ۹، شماره ۳، پاییز ۱۳۸۴
- [۲] ازکیا، مصطفی و غلامرضا غفاری. (۱۳۸۷). جامعه شناسی توسعه. چاپ هفتم، انتشارات کیهان. صص ۳۸۱-۴۰۰
- [۳] براتی، ن و یزدان پناه شاه آبادی، م. (۱۳۹۰). بررسی ارتباط مفهومی سرمایه‌های اجتماعی و کیفیت زندگی در محیط شهری (نمونه‌ی موردی: شهر جدید پردیس)، جامعه پژوهی فرهنگی، پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی، سال دوم، شماره اول، بهار و تابستان ۱۳۹۰، صص ۲۵-۴۹
- [۴] بنی فاطمه، ح، روستایی، ش، علیزاده اقدم، م. ب و حسین نژاد، ف. (۱۳۹۱). بررسی ارتباط بین سرمایه اجتماعی و سبک زندگی محیط زیستی در بین شهروندان شهر تبریز، دوفصلنامه جامعه شناسی اقتصادی و توسعه، شماره دوم، پاییز و زمستان ۱۳۹۱، صص ۲۳-۵۶
- [۵] بیده‌ندی، م و شیراوند، م. (۱۳۹۴). بررسی اخلاق زیست محیطی با پردازش نظریه گایا و قاعده فلسفی بسیط الحقیقه، دو فصلنامه علمی- پژوهشی انسان پژوهی دینی، سال دوازدهم، شماره ۳۳، بهار و تابستان ۱۳۹۴، صفحات ۹۵-۷۷
- [۶] پاتنام، ر. (۱۳۸۰). دموکراسی و سنت های مدنی، ترجمه محمدتقی لفرز، تهران، انتشارات روزنامه سلامت
- [۷] پورموسوی، م، عباسی کسبی، د و واحدی، ح. (۱۳۹۲). تحلیل و ارزیابی مؤلفه های سرمایه اجتماعی و تأثیر آن در امنیت اجتماعی شهر. مطالعه موردی منطقه ۱۲ شهر تهران، مجله آمایش جغرافیایی فضا، فصلنامه علمی پژوهشی دانشگاه گلستان، سال سوم/ شماره مسلسل دهم/ زمستان ۱۳۹۲
- [۸] تاجبخش، ک. (۱۳۸۴). سرمایه اجتماعی، اعتماد، دموکراسی و توسعه، نشر شیرازه
- [۹] خوش فرغ و صالحی، ص. (۱۳۸۸). سرمایه اجتماعی و رفتارهای زیست محیطی، همایش بررسی طرح مسائل اجتماعی استان مازندران، آبا ۱۳۳
- [۱۰] خوش فرغ و میرزاخانی، ش. (۱۳۹۵). بررسی رابطه بین شاخص های سرمایه اجتماعی با سطح توسعه یافتگی (مورد مطالعه: شهرستان های استان گلستان در سالهای ۱۳۸۵-۱۳۹۰)، دو فصلنامه مشارکت و توسعه اجتماعی، دوره ۲، شماره ۳، پاییز و زمستان ۱۳۹۵، صص ۱-۲۵
- [۱۱] سالاری سردی، ف، بیرانوندزاده، م و علیزاده، د. (۱۳۹۳). نقش سرمایه اجتماعی در توسعه پایدار محلی (مطالعه موردی: سکونتگاه های شهری و روستایی منطقه عسلویه)، هویت شهر، شماره نوزدهم، سال هشتم، پاییز ۱۳۹۳
- [۱۲] سوری، علی و مهرگان، نادر. (۱۳۸۶). نقش سرمایه اجتماعی در تشکیل سرمایه انسانی، فصلنامه پژوهشنامه بازرگانی، سال ۱۱، شماره ۴۲
- [۱۳] صالحی، ص و امام قلی، ل. (۱۳۹۱). بررسی تاثیر سرمایه اجتماعی بر رفتارهای زیست محیطی، مجله جامعه شناسی ایران، دوره ۱۳، ش ۴، صص ۹۰-۱۱۵
- [۱۴] عابدی سروستانی، احمد، شاه ولی، منصور. (۱۳۸۷). ضرورت و ویژگی های پژوهش در اخلاق زیست محیطی، فصلنامه اخلاق در علوم و فناوری، سال سوم، شماره های ۳ و ۴، ۱۳۸۷
- [۱۵] عقیلی، سید محمود، خوش فرغ، غلامرضا و صالحی، صادق. (۱۳۸۸). سرمایه اجتماعی و رفتارهای زیست محیطی مسئولانه در شمال ایران، در مجله علوم کشاورزی و منابع طبیعی، جلد شانزدهم، جلد یک-الف
- [۱۶] علوی، ب. (۱۳۸۰). نقش سرمایه اجتماعی در توسعه، تدبیر، (۱۱۶)، صص ۴۰-۳۴
- [۱۷] غیاثی، ع، سارانی، و و پاریاب، ج. (۱۳۹۵). سرمایه‌های اجتماعی و اخلاق زیست محیطی کشاورزان، فصلنامه اخلاق در علوم و فناوری، سال یازدهم، شماره ۴، ۱۳۹۵
- [۱۸] فاضلی، م و جعفر صالحی، س. (۱۳۹۲). شکاف نگرش، دانش و رفتار زیست محیطی گردشگران، فصلنامه علمی پژوهشی مطالعات مدیریت گردشگری سال هشتم، شماره ۲۲، تابستان ۹۲، صص ۱۳۷-۱۶۱
- [۱۹] فقیهی، ابوالحسن و فیضی، طاهره. (۱۳۸۵). سرمایه اجتماعی: رویکردی نو در سازمان. فصلنامه دانش مدیریت، سال ۱۹، شماره ۷۲، ۲۳-۴
- [۲۰] کبیری، ا و کریم زاده، س. (۱۳۹۶). تحلیل جامعه شناختی رابطه‌ی سرمایه‌های اجتماعی و دغدغه زیست محیطی، جامعه شناسی کاربردی، سال بیست و هشتم، شماره پیاپی (۶۵). شماره اول، بهار ۱۳۹۶

- [۲۱] گل شیراصفهان‌نی، ز، خادمی، ح، صدیقی، ع و تازه، م. (۱۳۸۸). تاثیر انسجام اجتماعی بر میزان مشارکت روستاییان: مطالعه موردی بخش گندمان، شهرستان بروجن، فصلنامه روستا و توسعه، سال ۱۲، شماره ۲
- [۲۲] لرنی، منوچهر (۱۳۸۴)، جامعه شناسی امنیت، نشر رامین، تهران.
- [۲۳] مطیعی لنگرودی، سیدحسین، سیدمرتضی نوربخش و محمد اکبرپور سراسکانرود. (۱۳۹۱). نقش سرمایه‌های اجتماعی در توسعه‌ی روستایی (مطالعه‌ی موردی: روستای خورجستان از توابع بخش مرکزی شهرستان هشتروند)، همایش ملی توسعه‌ی روستایی.
- [۲۴] مولایی، ن و عزیزمحمدی، ف. (۱۳۹۴). سرمایه اجتماعی و نقش آن بر مشارکت شهروندی در بهسازی محیط زیست، اولین همایش ملی پژوهش‌های کاربردی در نگهداشت محیط زیست، آب و منابع طبیعی (سال: ۱۳۹۴)
- [۲۵] الوانی، م و نقوی، م. ع. (۱۳۸۱). سرمایه اجتماعی، مفاهیم و نظریه‌ها نقوی، فصل نامه مطالعات مدیریت، شماره ۳۳ و ۳۴.
- [26] Adler. P. S. (2002). Social capital prospect for a new concept. *Academy of Management Review*, 12(1),17.40.
- [27] Andriani, L. (2013). Social capital: A road map of theoretical frameworks and empirical limitations.
- [28] Ballet. J, Sirven, Nicolas and Requieres-Desjardins .Mélanie.(2007). Social Capital and Natural Resource Management: A Critical Perspective, the Journal of Environment & Development, Volume 16, Number 4.
- [29] Bamberg, S., & Möser, G. (2007). Twenty years after Hines, Hungerford, and Tomera: A new meta-analysis of psycho-social determinants of pro-environmental behaviour. *Journal of environmental psychology*, 27(1), 14-25.
- [30] Bhagavatula, S., Elfring, T., Tilburg, A. V., Gerhard G. V. B., (2010), "How social and humanCapital influence opportunity recognition and resource mobilization in India's Handloom Industry", *Journal of Business Venturing*, 25)3(: 245-260.
- [31] Brunie, A., (2009), "Meaningful distinctions within a concept: Relational, collective, and generalized social capital", *Social Science Research*, 38 (2): 251-265.
- [32] Burkhardt J, Comstock G, Hartel PG, Thompson PB, Chrispeels MJ, Mous-coplat CC, Streiffer R (2005). *Ag- ricultural Ethics. Issue paper No. 29, Council for Agricultural Science and Technology*.
- [33] Ehrich PR. Human nature, nature conservation, and environmental ethics. *BioScience* 2002; 52(1): 31-43.
- [34] Ferraro, P. J. (2000). Global Habitat Protection: Limitations of Development Interventions and the Role for a Permanent International Habitat Reserve.
- [35] Ifegbesan, A. (2010). Exploring Secondary School Students' Understanding and Practices of Waste Management in Ogun State, Nigeria. *International Journal of Environmental and Science Education*, 5(2), 201-215.
- [36] Jin, M. (2013). Does social capital promote pro-environmental behaviors? Implications for collaborative governance. *International Journal of Public Administration*, 36(6), 397-407..
- [37] Klöckner, C. A. (2013). A comprehensive model of the psychology of environmental behaviour—A meta-analysis. *Global environmental change*, 23(5), 1028-1038.
- [38] Milfont, T. L., & Duckitt, J. (2004). The structure of environmental attitudes: A first-and second-order confirmatory factor analysis. *Journal of Environmental Psychology*, 24(3), 289-303.
- [39] Monostori, K., & Horich, B. (2008). Studies environmental awareness: Attitude or action?. *Journal of Review of Sociology*, 14 (2), 5-31.
- [40] Murphy TP. The second Minnesota Report Card on Environmental Literacy: A survey of adult environmental knowledge, attitudes and behavior. *Minnesota office of Environmental Assistance; 2004*.
- [41] Paarlberg, R. (2009). The ethics of modern agriculture. *Society*, 46(1), 4-8.
- [42] Pehkonen, A. (2006). Immigrants Paths to Employment in Finland. *ybtest*, 42, 113-128.

- [43] Putnam, R. (2001). Social capital: Measurement and consequences. *Canadian journal of policy research*, 2(1), 41-51.
- [44] Qiangguo, C. (2002). The Relationships between Soil Erosion and Human Activities on the Loess Plateau'. In *Proceedings of the 12th international soil conservation organisation conference* (pp. 26-31).
- [45] Ring, J., Peredo, A. & Chrisman, J., 2010, Business Networks and Economic Development in Rural Communities in the United States, *Entrepreneurship Theory and Practice*, Vol.34, PP. 171-195.
- [46] Small, M. L. (2002). Culture, cohorts, and social organization theory: Understanding local participation in a Latino housing project. *American Journal of Sociology*, 108(1), 1-54.
- [47] Steg, L and Vlek, C. (2009). Encouraging pro-environmental behavior: An integrative review and research agenda. *Journal of Environmental Psychology* 29 (2009) 309-317.
- [48] Vicente, P., & Reis, E. (2008). Factors influencing households' participation in recycling. *Waste Management & Research*, 26(2), 140-146.